

Twée eeuwen Egypte in Leiden

HET RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN 1818-2015

JANKO DUINKER EN NICO STARING

In het najaar van 2016 opent in het Rijksmuseum van Oudheden een volledig vernieuwde vaste tentoonstelling Egypte. Genoeg reden om terug in de tijd te gaan en te kijken hoe dit in het verleden in zijn werk ging.

INTRODUCTIE

Een groot deel van de jaren 2015-2016 is de Egyptische afdeling van het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) in Leiden gesloten en wordt deze opnieuw vormgegeven. De heropening in 2016 zal er een worden in een inmiddels lange reeks (her)openingen. De laatste ingrijpende verandering dateert alweer uit 2001 en velen zullen zich daarom ook nog wel de daaraan voorafgaande opstelling, die uit 1975 dateerde, herinneren. Maar hoe werd de collectie in de jaren daar-

voor gepresenteerd? Juist die vroege(re) opstellingen, die weinigen zich nog herinneren of überhaupt meegemaakt hebben, zijn bijzonder intrigerend. In de afgelopen anderhalve eeuw heeft de fotodienst van het RMO alle verbouwingen, veranderingen en verhuizingen vastgelegd. Deze fotoreportage toont een (kleine) selectie uit dit fascinerende fotoarchief.

‘MAYA EN MERIT 30 CM. BOVEN DE GROND’

In 2015 sloot het museum voor een aantal maanden haar deuren. Van mei tot en met half december was het museum compleet ontoegankelijk voor het publiek vanwege het verwijderen van asbest tussen de oude façade en de natuurstenen coating van de tempelzaal. Het museum nam van de gelegenheid gebruik om een aantal heel bijzondere situaties vast te leggen. Fotograaf Rob Overmeer (Leidsch Dagblad) maakte een serie van twaalf foto's over de verbouwing en verplaatsing van objecten. Leuk genoeg hebben een aantal van die situaties bijzondere historische parallellen.

Om de ingrijpende herinrichting van de Egyptische afdeling te kunnen realiseren, moest eerst een groot deel van die collectie elders worden ondergebracht. En dus reisden een aantal vrachtwagenladingen met bijna 500 objecten richting het Museo Civico Archeologico in Bologna: een vanuit historisch oogpunt passende oplossing, omdat het museum in Bologna, net als het RMO, vele topstukken uit de Nieuwerijks necropolis van Sakkara bezit; soms zelfs stukken die oorspronkelijk uit dezelfde grafmonumenten afkomstig zijn. De wereldberoemde reliëfs uit het graf van generaal Horemheb bijvoorbeeld (afb. 1 en 2), worden nu voor het eerst sinds de jaren 20 van de negentiende eeuw – toen ze in opdracht van respectievelijk Giovanni (Jean) d'Anastasy (in Leiden via Jean Emile Humbert) en Giuseppe di Nizzoli (in Bologna via Pelagio Palagi) – met elkaar herenigd.

De fotoreportage begint met een bekend beeld (afb. 1): een overzicht van de zaal met beelden, architectuurfragmenten en reliëfs uit de graftombes van het Nieuwe Rijk in Sakkara. Deze zomer werd het zitbeeld van Maya en zijn vrouw Merit – hét topstuk van de collectie – verplaatst (afb. 2). ‘Maya en Merit 30 cm. boven de grond.’ Dat was de tekst van de medewerker van Crown Fine Art, het bedrijf dat het transport van ongeveer 500 Egyptische objecten naar het museum in Bologna uitvoerde. Al veertien jaar waren deze beelden niet van hun plaats geweest. Verder terug in de tijd landen we in 1975, waarin Ptahmose een belangrijke rol speelt. Op foto 3 zien

Afb. 1 De vertrouwde zaal met beelden, reliëfs en architectuurfragmenten uit Nieuwerijks Sakara. Foto: Fotoarchief Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 2 '30 cm. van de grond', verplaatsing van Maya en Merit, zomer 2015. Foto © Rob Overmeer.

we een timmerman druk bezig met het afwerken van de presentatie. De kalkstenen deuromlijsting van de kapel van Oeserhat Hatiay – tijdens zijn leven als ondergeschikte van Maya verantwoordelijk voor het herstellen van godsbeelden in de tempels van Midden-Egypte, welke tijdens de regering van de “ketterkoning” Achnaton waren verwoest – vormt een doorkijkje naar de afzonderlijke en (meer dan) levensgrote zitbeelden van Ptahmose (afb. 4).

DE TEMPEL VAN TAFTEH

In verband met hun grootte konden niet alle Egyptische oudheden tijdens de huidige verbouwing verplaatst worden. Dat geldt niet in de laatste plaats voor de Taffeh-tempel (afb. 5). Om het heiligdom tijdens de werkzaamheden te beschermen, werd er een houten constructie omheen gebouwd. De tempel staat tegenwoordig in de grote overdekte entreehal van het museum. Voor de komst van de tempel was dit nog een grote binnentuin (afb. 6) met plaats voor enkele afgietsels van bekende beeldhouwwerken. Zo herkennen we geheel rechts een fragment van het veel grotere zitbeeld van Ramses II dat zich in het Museo Egizio in Turijn bevindt. De Taffel-tempel werd door Egypte aan het Nederlandse volk geschonken als dank voor de geboden hulp bij het redden van Nubische monumenten. Deze dreigden door de aanleg van de Hoge Aswandam in de jaren 60 permanent onder het water van het Nassermeer te verdwijnen (afb. 7). In 1971 arriveerde de tempel in Leiden, gedemonteerd en in 644 kisten verpakt (afb. 8). Vanwege de lange egyptologische traditie was de keuze voor Leiden als nieuwe standplaats vrij simpel. De binnentuin van het museum moest daarop plaats maken en om het tempeltje ook tegen de elementen te beschermen, werd besloten de gehele ruimte te overdekken. De funderingen werden gelegd (afb. 9 en 10) en de façade van de overdekte binnenruimte werd verder afgewerkt (afb. 11 en 12). Natuurlijk werd ook de bouw van de tempel minutieus vastgelegd (afb. 13 en 14). De tempel werd uiteindelijk in 1979 feestelijk “ingewijd” door prinses Beatrix en prins Claus (afb. 15).

EEN OUDEGYPTISCHE NAOS TE WATER

De opening van de Taffehzaal werd voorafgegaan, in 1975, door de heropening van het museum na een grondige verbouwing inclusief de herinrichting van de Egyptische afdeling. Vanwege de bijzonder zware stukken was het deze afdeling waar de meeste arbeid in zat. Dat is in ieder geval duidelijk af te lezen uit het fotomateriaal waarbij medewerkers van het RMO op een bijna Oudegyptische manier de roodgranieten naos (godenschrijn) uit de regeerperiode van farao

Amasis (afb. 16) verplaatsen. Het mag trouwens een wonder heten dat de naos nog in zo'n goede conditie verkeert. Tijdens de verhuizing van de Egyptische collectie in 1837, van de schuur in de botanische tuin naar het pand aan de Breestraat (zie onder), kapseide het vaartuig dat het 8,3 ton wegende monument over het Rapenburg vervoerde en belandde het op de bodem van de gracht, waar het met de dag dieper in de modder wegzakte. Het optakelen bleek een behoorlijke uitdaging en de marine moest er uiteindelijk met negen man aan te pas komen om de massieve naos weer boven water te krijgen.

De grote, basalten sarcofaag van Ahmose uit de Saïtische periode, die tot voor kort in de tempelzaal stond opgesteld, behoorde ook tot de grote objecten die voor de herinrichting in 1975 verplaatst werden (afb. 17). Tot 2001 werd de sarcofaag liggend en deels in de vloer verzonken tentoongesteld (afb. 18). Afbeelding 15 toont verder een selectie van de grafbeelden en architectuurfragmenten uit de Nieuwrijks necropolis van Sakkara. De stèles en grafreliëfs (waaronder die van Horemheb) en de mummiekisten stonden in andere zalen opgesteld (afb. 19 en 20)

MODERNISERING IN 1968

Een andere basalten sarcofaag, die van Wahibreëmachet, stond in de opstelling van 1968 pontificaal voor de doorgang naar zaal III, te midden van objecten uit de latere perioden van de faraonische geschiedenis (afb. 21). De heropening van het museum in 1968 viel samen met het 150-jarig bestaan van het RMO en werd bijgewoond door koningin Juliana (afb. 22). Aan de modernisering van het museum was al sinds de Tweede Wereldoorlog gewerkt (afb. 23). In het kader daarvan werd reeds in 1943 de voorgevel zeer grondig aangepakt (afb. 24). Behalve de betonnen paaltjes voor het gebouw zijn er maar weinig overeenkomsten met de huidige façade te ontdekken.

DE MASTABA-KAPEL VAN HETEPHERACHET

Eén van de andere zalen die in 1968 werd opgeleverd, was die met objecten daterend uit het Oude Rijk (afb. 25). Op de voorgrond herkennen we de gigantische granieten sarcofaag van de vizier Mennefer uit Sakkara en aan het einde van de gang staat de grafkapel van Hetepherachet, eveneens uit Sakkara afkomstig. De kapel uit de 5^e dynastie arriveerde in 1902 in Leiden als geschenk van de heer Goekoop:

'... Onlangs werd het Museum van Oudheden te Leiden door den heer Mr. A.E.H. Goekoop uit 's-Gravenhage begiftigd met een steenen Egyptisch

Afb. 3 Voltooien van het doorkijkje op de twee zitbeelden van Ptahmose 1975. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 4 De twee zitbeelden van Ptahmose achter de kapelfaçade van Oeserhat Hatiay, 1975. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

graf. Dit graf kon om zijne groote afmetingen, pl.m. 5 bij 3 M., in het gebouw van het Museum zelf niet worden opgesteld, zoodat het tot dusverre in kisten moest blijven ingepakt. Men heeft thans een aanvang gemaakt met het optrekken van een gebouwtje in den tuin achter het Museum aan den Breestraat, welke door een gang met het hoofdgebouw in verbinding zal worden gesteld en waarin het graf eene plaats zal worden aangewezen.'

De Telegraaf, woensdag 22 april 1903

De opstelling in de tuin achter het museum verwijst naar het gebouw aan de Breestraat, waar het museum van 1837 tot 1920 gevestigd was (zie ook het artikel van Nicky van de Beek, afb. 6). In het Algemeen Handelsblad van zondag 12 december 1920 lezen we over de opening van het museum door directeur J.H. Holwerda:

Rijks Museum van Oudheden te Leiden

'... De directeur, dr. J. H. Holwerda, spreekt er zijn voldoening over uit, dat het geheele gebouw Rapenburg 28 (het oude museum voor natuurlijke historie) thans aan het museum van oudheden is toegewezen en dat de overbrenging van alle bezittingen van het museum uit het gebouw aan de Breestraat daarheen bijna is voltooid. Het zal thans mogelijk zijn in de zoo uitstekend verlichte ruime zalen aan het Rapenburg de collectie veel beter dan vroeger tot haar recht te doen komen en tevens de scheiding der verzameling in een publiek gedeelte en een afgesloten studie-depot – een reeds lang gekoesterde wensch – uit te voeren. De aanwinsten waren niet zeer belangrijk.

Het bericht sluit af met de vermelding van het aantal bezoekers dat jaar in vergelijking met het laatste jaar aan de Breestraat:

'Het museum werd bezocht door 15502 personen, tegen 17009 in 1918.'

De verhuizing naar het pand aan het Rapenburg, waar het museum tot op de dag van vandaag huist, was nou niet direct een doorslaand succes te noemen. Zo blijkt de conditie van de kapel van Hetepherchet zienderogen achteruit te gaan door gebreken aan het pand en de manier waarop de kapel was opgesteld. Al direct na de verhuizing werden zorgen over de verslechterde conditie in de pers gedeeld. Zo lezen we het volgende in een bericht gepubliceerd in het Algemeen Handelsblad van vrijdag 22 april 1921:

Het Leidsch Museum van Oudheden

'... Hoe onverschillig men zich nu ten opzichte van dit kostbare bezit in het museum gedraagt, is als volgt in het artikel geteekend:

"Het binnenste van de kamer is van geringen omvang: 2.63 M. lang, 1.59 M. breed. Om de reliefs aan de wanden goed te zien, kunnen niet meer dan een man of zes zich tegelijk in de ruimte bevinden. Als er, zooals meermalen gebeurt, een troep schoolmeisjes of jongens of werklieden in het museum wordt rondgeleid, schuiven er tien, twaalf of meer naar binnen. Men staat dan op elkaar gepakt, en, terwijl men de reliefs aan den eenen wand bekijkt, schuren zij die achteraan staan met den rug langs de reliefs aan den tegenovergestelden wand. Iemand, die een tijd veel in deze afdeling van het museum vertoefde, merkte bij zoo'n talrijk bezoek telkens op, dat allen met een witten rug uit de grafkamer kwamen. De reliefs zijn in weken kalksteen uitgevoerd en door er met de kleeren langs te schuren neemt men iets er van mee. Men begrijpt dus, dat op den duur de reliefs vervlakken. Er gaat onophoudelijk iets van af. En 't is te zien ook!

"Er is nog iets. Van die reliefs laat nu en dan een stuk los. Het valt dan op den grond en ligt daar – 't is geconstateerd! – soms weken lang. Dan wordt het met wat lijm weer op zijn plaats geplakt, indien het intuschen niet vertreden is. Met hoe weinig zorg dat aanplakken gebeurt – de bruine lijm ligt aan alle kanten om het stuk heen en soms zit 't slechts ongeveer op zijn plaats – daarvan hebben we ons kunnen overtuigen. Een keer, dat we er kwamen, lag er zoo'n stuk op den grond, een handpalm groot. Door den val, of omdat iemand er op had getrapt, waren er van het groote stuk kleine stukjes af. Op het groote stuk stonden hiërogliefen! Toen we na een week terugkwamen was het stuk weg. Of het er weer ingepakt was dan wel onder schoenzolen nog verder verbrokkeld, maar was opgeruimd, hebben we niet kunnen nagaan.

"En nu bedenke men, dat deze offerkamer, dagteekenend uit den tijd der 5e dynastie, eenig in haar soort is. Geen verzameling in Europa, Londen, Parijs noch Berlijn, heeft uit dien grooten tijd der Egyptische kunst reliefs van zoo uitnemende schoonheid. Hoe is het mogelijk, vragen we ons af, dat dit werk, door de mildheid van mr. Goedkoop^[sic] in 1902 uit Egypte te Leiden gekomen, zoo wordt verwaarloosd? Als er gevaar is, dat schilderijen van Frans Hals bij een spoorreis naar Parijs zullen lijden, roert zich – en terecht – de pers, en de gemeenteraad van Haarlem besluit, na een uitvoerig onderzoek, de doeken thuis te houden. Maar in de offerkamer van Achethetep-her bezitten we ook een werk van unieke waarde. Zou het dan niet plicht zijn een poging te doen om aan het gebrek aan zorg voor dit pand, ons toevertrouwd, een einde te maken!"

Afb. 5 'Inpakken en wegwezen', bouw van de beschermende installatie van de Taffeh-tempel, zomer 2015. © Rob Overmeer.

Afb. 6 De binnentuin van het Rijksmuseum van Oudheden aan het Rapenburg, voor de komst van de Taffeh-tempel. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Deze zorgen werden later dat jaar nog eens herhaald:

Egyptische grafkamer in Leiden

Een kunstwerk in gevaar

'... Reeds bij de overbrenging van het oude museum in de Breestraat naar het gebouw op het Rapenburg, is vrij ernstige beschadiging niet uitgebleven. Daarna heeft een buitenlandsch kunstenaar er op moeten wijzen, dat het onverantwoordelijk was, om met reliefs versierde wanden van den zeer nauwen ingang, onbeschermd te laten, daar allengs daarvan niet veel zou overblijven. Die wanden zijn toen, na alarm in „Het Vaderland”, met glas bedekt.

Doch voldoende is dit geenszins!

Want het is toegestaan, dat in de 1½ M. breede binnenruimte vijf personen zich mogen ophouden; wat dit voor gevaren oplevert in den grootvacantietijd, wanneer jeugdige personen daarin vertoeven die het beseft niet hebben in welk een heiligdom zij zich bevinden, behoeft nauwelijks vermelding. Waarom worden in de zoveel belangrijker binnenruimte de wanden niet eveneens met glas beschermd? Waarschijnlijk omdat het glanzende oppervlak het bekijken enigszins belemmert, doch men vergat, dat, nu dit sublieme kunstwerk ongeveer 4500 jaar gelukkig grootendeels onbeschadigd is gebleven, het door nalatigheid in enkele jaren ook grootendeels geruïneerd kan worden. Bovendien is de steenopstelling gebrekkig, heeft men het monument opgezet, beneden, vlak aan den straatkant, waar de gebrokkelde zachte kalksteen het meest te lijden heeft van het herhaald gedreun der vrachtauto's, waar ook meermalen zeer onheusche Rapenburgdampen op den duur nadeelig moeten werken, zowel op de poreuze steen, als op de nog vaag overgebleven beschilderingen, en heeft men het absoluut geen bezwaar gevonden om een dergelijk onschatbaar kunstwerk van fragiele materie een plaats te geven in een gebouw, dat indertijd wegens vocht als Museum van Natuurlijke Historie werd afgekeurd!' (...)

'Nu de Rijkscmissie van advies inzake reorganisatie van het museum-wezen hier te lande het alleszins juiste standpunt heeft aanvaard, niet alleen om kunst af te scheiden van historie, maar logisch ook van ethnografie en oudheidkunde, is het te hopen, dat spoedig een meer gunstige tijd moge aanbreken, waardoor het mogelijk zal zijn tot stichting over te gaan van het Algemeen Kunstmuseum. Daardoor zal toch ongetwijfeld de mastaba-kapel bevrijd worden uit een wetenschappelijke verzameling om in een sanctuarium van superieure kunst een zoodanige plaats te krijgen, waardoor haar schoonheidsgehalte tot volle recht zal komen, en welke waarborgt, dat dit oud Egyptisch kleinood met die piëteit zal worden behandeld, waarop het alleszins aanspraak heeft.'

Algemeen Handelsblad, vrijdag 7 oktober 1921

Gelukkig is er geen gehoor gegeven aan de suggestie om de mastaba-kapel in een ander museum onder te brengen!

HEROPENING IN 1924 EN 1926

Niet lang na het uiten van bovengenoemde zorgen volgde in 1924 de heropening voor het publiek van de Egyptische zalen:

Rijksmuseum van Oudheden

De zalen voor Egyptische kunst

LEIDEN, 18 April. – Hedenmiddag zijn de nieuwe zalen voor Egyptische kunst in het Rijksmuseum van Oudheden voor het publiek geopend. (...) De grijze aeternietkleur der wanden doet de kalkstenen monumenten op hun voordeligst uitkomen.

Wanneer men de zalen binnentreedt ziet men recht voor zich de beelden uit de oudste tijden der Egyptische beschaving. Links vindt men in een zaaltje stukken van het Oude Rijk, benevens de Mastaba, met haar talrijke voorstellingen op de wanden, die betrekking hebben op het maatschappelijk leven dier oude tijden. Verlaat men de Mastaba dan komt men in een zaal, waarin verscheidene fraaie exemplaren Stèles staan, behorende tot het Middelrijk, benevens beelden van Egyptische beambten van rood graniet. Vervolgens komt men aan de stukken, die behooren tot het Nieuwe Rijk en later tijden. Daar treft men aan een granieten tafel, die als onderstel heeft gediend voor een schip, met een godenbeeld er in.

Bij het raam ziet men enkele beelden, o.a. een geneesheer. Verder gaande treft men een afdeling aan waar de beelden van Maia en Merit staan, benevens een groep van deze beide personen. Vervolgens het graf van een architect, benevens reliefs, afkomstig uit het graf van Mar-ma-hep en vier pilaren en twee beelden. In een der gangen zijn twee kasten met kostbare vazen geplaatst.'

De Telegraaf, zaterdag 19 april 1924

Deze opening werd in 1926 gevolgd door de algehele opening van het museum (afb. 26). Het krantenbericht sluit af met een kort verslag van de officiële opening:

'... De directeur van het museum, dr. J.H. Holwerda, hield een rede waarin hij de geschiedenis van het museum schetste. Spreker merkte op, dat in het museum de wetenschap niet de alleenheerscher is, die met minachtend schouderophalen neerziet op het profanum vulgus, maar de dienaar, de opvoeder, die trachten moet juist den eenvoudige een oogenblik uit het alledaagsch leven op te voeren tot een voelen en be-

Afb. 7 De tempel van Taffeh in Nubië, nabij het Romiense fort Taphis (Taffeh), jaren 1960. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

GESCHENK VAN EGYPTE

Prof. dr. A. Klasens (met astrakan-muts) van het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden bekijkt de inhoud van een van de 644 kisten welke steenblokken bevatten waaruit de tempel van Taffeh kan worden gereconstrueerd. De zending arriveerde met de Sinon van de KNSM. De tempel is een Egyptisch geschenk voor de bijdrage van Nederland tot de actie voor de redding van de Nubische monumenten in verband met de aanleg van de Assoeandam.

Afb. 8 De gedemon-
teerde tempel van Taffeh
arriveert in Nederland,
onder toezien oog van
prof. dr. Adolf Klasens.
Uit: *De Tijd*, dinsdag 19
januari 1971.

grijpen van menselijke beschaving, tot een genieten van menselijke kunst, die niet meer van onzen tijd is.

Als men hierin niet de voornaamste taak mocht zien, voor onze musea weggelegd, dan zou het de vraag zijn of de Staat wel gerechtigd was daaraan zooveel ten koste te leggen. Maar onverbreekbaar met die roeping verbonden is de betekenis der musea als wetenschappelijke instelling, als instituut voor onderzoek en studie. (...)

Vervolgens noemde spr. de Egyptische zalen. Ook hiervoor is slechts uit de massa beschikbare voorwerpen een keuze gedaan, omdat veelheid alleen maar verwarring kan stichten. In een speciale studiezaal voor doodencultus en in twee groote zalen voor de sculptuur en de kleine kunstvoorwerpen van Egypte vindt thans ook de vak man zijn studiemateriaal geordend. (...)

Spreker deed tenslotte uitkomen, dat bij de verbouwing aesthetische overwegingen op den achtergrond zijn gedrongen om de kosten zoo laag mogelijk te houden.'

Algemeen Handelsblad, dinsdag 14 december 1926

HET MUSEUM ANTIQVARIUM AAN DE BREESTRAAT

Dat het museum niet altijd aan het Rapenburg gevestigd was, is maar bij weinig mensen bekend. Toch heeft het gedurende bijna een eeuw – van 1937 tot 1920 – aan de Breestraat (nr. 18; afb. 27), schuin tegenover het oude woonhuis van Caspar Reuven, de eerste directeur van het museum, bezoekers ontvangen (in dat pand zit nu restaurant Just Meet). Daar was het voor het eerst sinds de stichting van het museum in 1818 dat de gehele collectie voor het publiek toegankelijk werd, hoewel voor gewone bezoekers nog steeds beperkt tot slechts een paar dagdelen per week (afb. 28). De verhuizing van de Houtstraat (waar de collectie deels en maar korte tijd verbleef) naar de Breestraat was noodzakelijk, omdat de collectie flink bleef groeien, terwijl het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie (opgericht in 1821) eigenlijk de hoofdbewoner was. En die hoofdbewoner van het voormalige “Hof van Zessen” met de hoofdingang aan het Rapenburg had uitbreidingsplannen. Als gevolg daarvan moesten de archeologische collectie en het prentenkabinet het aangrenzende pand aan de Houtstraat verlaten. Omdat ook het pand aan de Breestraat (destijds de Breedestraat) met permanent ruimtegebrek te maken zou hebben, verhuisde het RMO uiteindelijk in 1920 weer terug naar het Rapenburg. Dat was toen mogelijk, omdat het de natuurhistorische collectie werd ondergebracht in een nieuw pand aan de Raamsteeg.

Al direct nadat het RMO haar intrek had genomen aan de Breestraat,

bleek het pand veel te klein om de collectie te huisvesten. Om enigszins aan de roep om meer ruimte tegemoet te komen, werd er in 1858 een extra verdieping bovenop geplaatst (afb. 29). Dankzij die extra ruimte was het bijvoorbeeld mogelijk om de grote collectie mummies en mummiekisten wat ruimer tentoon te stellen (afb. 30 en 31).

De begane grond van het pand aan de Breestraat bood ruimte aan de grote en zware objecten (afb. 32 en 33). Zo stond daar de bijna complete grafkapel van Paätonemheb (uit Sakkara) opgesteld. Aan de muur links daarvan hangen onder andere de kalkstenen panelen van Mery-Mery en de stèle van Takyana (zie het artikel van Lara Weiss, afb. 8). Aan de muur rechts van de kapel zijn de grafreliëfs van Horemheb duidelijk te herkennen.

Deze foto's uit de “periode Breestraat” tonen overigens de nieuwe opstelling van de Egyptische collectie in 1904. Die heropening werd in de krant van vrijdag 24 juni 1904 als volgt aangekondigd:

'... Men meldt ons uit Leiden:

De nieuw ingerichte zalen voor de Egyptische kunst in het Rijks-Museum voor Oudheden zijn thans voor het publiek opengesteld. De belangstelling, zowel van buiten als uit de stad zelf, was bijzonder groot. De heeren Dr. Boeser en Dr. Holwerda geleidden de aanwezigen en gaven allerlei inlichtingen.

De aanwezige voorwerpen zijn naar tijdsorde in drie afdelingen gesplitst, in die van het Oude Rijk, het Middel-Rijk en het Nieuwe Rijk.

Die van het Oude Rijk – waarvoor een geheel nieuwe zaal is gemaakt – wordt hoofdzakelijk gevuld met de kapel van Koning Achet-Hetep Her, door Mr. A.E.H. Goekoop aangekocht en aan het Museum ten geschenke gegeven. Van het graf zelf vindt men er afbeeldingen. Tevens vindt men er vaatwerk, wapenen en werktuigen uit dit tijdperk.

Het zoogenaamde Middel-Rijk, de 11e tot en met de 13e dynastie omvattende, herbergt altaren, graven, stele's, beelden, evenals het Nieuwe Rijk mede in afzonderlijke zalen aangebracht.'

Foto's 34 en 35 laten zien hoe de mummies rond 1900 werden gepresenteerd: een opstelling die wel iets van een rareitencabinet weg heeft. Op die laatste foto zien we onder andere het gemummificeerde lichaam van het jongetje dat ook in de mummie-opstelling van 1975 werd opgenomen (afb. 20). Dat het aan het einde van de negentiende eeuw nou niet bepaald storm liep aan bezoekers, blijkt wel uit de bezoekersaantallen die worden genoemd in de Leidsche

Afb. 9. Zicht op de werkzaamheden in de toekomstige entreehal van het museum, begin jaren 1970. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 10 De fundering voor de Taffeh-tempel wordt gelegd, jaren 1970. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 11 De entreehal is overdekt en een nieuwe wand van stenen platen wordt opgetrokken tegen de monumentale muren, jaren 1970. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 12 'Spin in het web': de ruimte boven de Tempelzaal 2015. Foto © Rob Overmeer.

Courant van 24 juli 1884:

'... Gedurende de maanden April, Mei en Juni werd het rijks-museum van oudheden alhier door 1076, het rijks-ethnographisch museum door 244 en het kabinet van pleisterbeelden door 45 personen bezocht.'

BUITENLANDSE WETENSCHAPPERS OP BEZOEK

In de beginjaren ontving het museum tal van vooraanstaande egyptologen. Er waren toen nog geen complete catalogi beschikbaar en dus reisden wetenschappers door Europa om ter plekke de grote collecties Egyptische oudheden te bestuderen. Zo bezocht de Pruisische geleerde Karl Richard Lepsius Leiden in augustus 1838. Lepsius was er op uitnodiging van Leemans, die hem schreef dat hij er 'als een vogel in het bos kon rondzwermen'. Van alle belangrijke Europese collecties had hij alleen die van Leiden en Londen nog niet gezien. Lepsius bestudeerde de Leidse oudheden in dertien dagen, daarbij aanzienlijk geholpen door Leemans, die een volledige catalogus in voorbereiding had. Die publicatie werd in 1840 uitgebracht en was de eerste in zijn soort voor wat betreft de Europese Egypte-collecties.

Op 18 augustus 1846 bracht de toen nog 15-jarige Fransman Théodule Devéria samen met zijn moeder een bezoek aan het RMO. Uit een brief die hij naar aanleiding daarvan schreef aan zijn vader kunnen we opmaken dat hij zeer onder de indruk was:

'... We hebben in Leiden een prachtig Egyptisch en Indisch museum gezien, welke complete graftomben bevat (...). Ik vond het erg jammer dat ik niet langer in het Egyptisch museum kon blijven om enkele van die mooie dingen te kopiëren of te tekenen.'

Uit: G. Devéria, 'Théodule Devéria (1831-1871): Notice biographique', *Bibliothèque Égyptologique* 4 (1896) iv

Het bezoek van Devéria is extra interessant, omdat hij jaren later, in 1859, als assistent van Auguste Mariette werkzaam was op diens opgravingen in Sakkara. Eén van de graven die de heren bestudeerden, was dat van Ptahmose, waarvan het RMO twee zitbeelden, een reliëf en vier pilaren bezit. Devéria was de eerste die het graf fotografeerde en de reliëfs die op de foto's zichtbaar zijn, zijn sindsdien niet meer gezien.

DE MUMMIE VAN EEN EGYPTISCHE PRINSES IN EEN HOLLANSCH VOORKAMER

Niet iedereen was even blij met de verhuizing van de collectie naar de Breestraat. Jean Emile Humbert, die namens Nederland de onderhandelingen voerde bij de aankoop van de grote collectie van Giovanni d'Anastasy, en van wie het RMO ook direct objecten kocht (zoals de beroemde Horemheb-reliëfs), uit zijn onvrede in een brief van 9 januari 1837:

'... Dus het besluit is genomen dat het huis van Mevr. van den Berg alles wat Egypte, Indië, Griekenland, Carthago en Rome ons hebben gegeven na zoveel expedities gaat huisvesten? Wie zou hebben gezegd tegen een Egyptische prinses, tegen Griekse en Romeinse burgers dat haar mummie en hun schedels, na zoveel eeuwen, door jonge professoren zouden worden gerangschikt in een Hollandsche voorkamer? Het lijkt erop dat in Leiden de natuurhistorie over de beste positie beschikt: de beesten jagen er op de beelden; de apen en beren zijn beter gehuisvest dan Apollo van Belvédère. Wat is erger dan urnen in een oude eetkamer te zien? Aangezien de regering heeft gepoogd en erin is geslaagd om wat betreft de oudheden te rivaliseren met de meest vooraanstaande landen in Europa, zou ze er nu aan moeten denken om ze een passende plaats te geven. Niet in Leiden maar in Amsterdam, hoofdstad van Holland. Maar een beslissing is reeds voor ons gemaakt: de beelden van Jupiter, Augustus en Trajanus, etc., etc., welke ik gevonden heb in de bodem van Utica, zullen landgenoten en buitenlanders ontvangen in een woonhuis...'

Brief van Humbert aan Luzac, 9 januari 1837. RMO, Archief Humbert, 19.3.1/47

HET RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN: LEIDEN OF AMSTERDAM?

Dat het RMO niet, zoals onder andere door Humbert voorgesteld, naar Amsterdam verhuisde, maar in Leiden bleef, is vooral te danken aan de inspanningen van de eerste directeur, Caspar Reuvsens (in 1818 tevens geïnaugureerd als de eerste hoogleraar archeologie in de wereld). Het museum was in 1818 gesticht door koning Willem I, maar kende in de beginperiode geen gelukkige verstandhouding met (de curatoren van) de universiteit (het museum was in die tijd immers onderdeel van de Rijksuniversiteit Leiden). De Egyptische collectie begon in 1821 met de weinig imposante verzameling Aegyptiaca afkomstig uit het universitaire 'Kabinet van Anatomie en Rariteiten'. In de daaropvolgende jaren zou het uitgroeien tot een collectie van wereldfor-

Afb. 13 De bouw van de Taffeh-tempel in volle gang, eind jaren 1970. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 14 Twee tempelblokken worden vakkundig aan elkaar bevestigd, eind jaren 1970. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Prinses Beatrix en prins Claus wijden (in Leiden) Egyptische tempel in

LEIDEN - Prinses Beatrix en prins Claus hebben gisteren de tempel van Jaffeh ingewijd, die in Leiden is herbouwd. Ze deden dat door met een luxe trekschakelaar de kunstzon aan te steken in de speciale zaal van het Rijksmuseum van Oudheden, waarin de tempel staat.

Deze lichtbron zorgt dat het bouwwerk als in de vroegere Romeinse nederzetting Taphis, vijftig kilometer ten zuiden van Assoean, Egypte, in een fel licht staat dat langs het plafond reist. De bezoekers wordt zo een indruk gegeven van het verschuiven van de schaduwen.

De tempel heeft een oppervlakte van bijna 60 vierkante meter en is vier en een halve meter hoog. Hij werd het Nederlandse volk geschonken als dank voor de bijdragen aan de campagne om in de jaren zestig de Nubische monumenten te redden. Daarom is de tempel gratis toegankelijk en zal dat ook blijven, ofschoon als gevolg van „bestek '81" voor het museum wel entreegeld moet worden gevraagd.

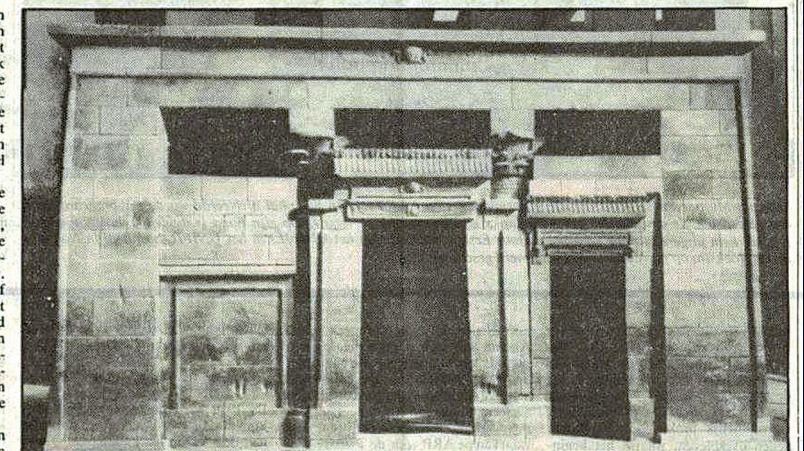
De Taffeh-zaal is gebouwd op de gevels zijn beschermde monumenten, maar architect ir. A. J. M. Haak zette er op een afstand van vijftig centimeter een natuurstenen gordijngevel voor. Langs de bovenrand is een anderhalf meter brede daglichtstrook langs het plafond gemaakt. Zo is de wat inhoud betreft grootste museumruimte van ons land ontstaan, die ook voor andere zaken als tentoonstellingen, theater, muziek en lezingen kan worden gebruikt. Zaal en herbouw van de tempel kostten twee miljoen gulden.

Dr. H. D. Schneider, directeur van het Rijksmuseum van Oudheden noemde de bereikte resultaten een mijlpaal in de geschiedenis van het museum: een ingrijpende vernieuwing is tot stand gekomen, die prof. dr. A. Klasens, die van 1959 tot 1978 directeur was, opzette en leidde. Dr. Schneider schreef een boek over de Taffeh-tempel. Prinses Beatrix schreef er een „ter inleiding" voor. Zij kreeg woensdag het eerste exemplaar ervan uitgereikt.

Het ministerie van CRM heeft de herbouw van de tempel luister bijgezet door er een documentaire van te laten maken. De film gemaakt door Wim van der Velde, beleefde woensdag in Leiden een speciale vertoning.

De plechtige inwijding van de tempel geschiedde in het kader van het cultureel verdrag tussen Nederland en Egypte. In verband hiermee bezoekt een delegatie van hoge Egyptische gezagsdragers ons land. Daarbij is de president van de Egyptische Rijksdienst van Oudheden dr. Shehata Adam. Hij voerde bij de plechtigheid woensdag het woord, evenals ambassadeur dr. Amin Samy, museumdirecteur Schneider en G. C. Wallis de Vries, staatssecretaris van CRM.

De beroemde museumcollectie antieke beelden en reliëfs uit Griekenland en Italië is opnieuw opgesteld.

Zicht op de Taffeh-tempel zoals deze is opgesteld in de tot zaal verbouwde binnenplaats van het Museum van Oudheden in Leiden. Gisteren werd de Taffeh-zaal geïnaugureerd. Daarmee werd een mijlpaal bereikt in de geschiedenis (160 jaar) van het museum. De Tempel van Taffeh werd door Egypte aan ons land geschonken in de jaren '60. De tempel werd oorspronkelijk plm 2000 jaar geleden gebouwd onder keizer Augustus, 50 km ten zuiden van Assoean.

Een vernieuwde zaal met Nehalennia-altaren is eveneens gereed. Het museum neemt in ons land de eerste plaats in als het gaat om de oudheid. Daarom kwam de Taffeh-tempel er. De faam dankt het museum voor een belangrijk deel aan zijn Egyptische collectie. Voorwerpen uit de tijd van de tempel zijn thans in een nieuwe zaal tentoongesteld.

Kerk

De tempel van Taffeh uit het Egyptische deel van de landstreek Nubië is van Nubisch zandsteen en dateert van omstreeks het begin van onze jaartelling. Toen regeerde de Romeinse keizer Augustus, die o.m. Cleopatra en Antonius overwon. Hij liet versterkte tempelsteden bouwen langs de zuidgrens voor Nubiërs, Egyptenaren, Grieken en Romeinen. In 710 werd de tempel tot kerk gewijd voor de Kopten. Van de dertiende tot de twintigste eeuw werd hij als woonhuis gebruikt.

Noord-Nubië ging door de bouw van

stuwdammen in de Nijl ten onder. In 1907 moest de tempel van Taffeh worden versterkt om de jaarlijkse onderdamping in het stuwmeer te kunnen doorstaan. Vijftig jaar stond de tempel telkens negen maanden onder water en dat zou voorgoed zijn als de hoge dam bij Assoean zou zijn gebouwd. Aan de reddingsactie deed Nederland mee. Behalve in ons land zijn Egyptische tempels uit het gebied gegaan naar Amerika, Italië en Spanje.

Die in ons land is gerestaureerd. Alle profielbepalende elementen zijn met kunststeen tot het oorspronkelijke oppervlak aangevuld. Van de 657 blokken moesten er vijf worden vervangen.

De grote verscheidenheid van voorwerpen van zeer hoge kwaliteit in Leiden toont volgens dr. Schneider een volledig beeld van de oud-Egyptische beschaving: beeldhouwwerk, complete grafkapellen, mummies, geïllustreerde papyrusrollen, kleinkunst, voorwerpen uit het dagelijks leven. Met de inwijding van de Taffeh-tempel

werd in een aparte ruimte materiaal getoond uit de Grieks-Romeinse en Koptisch-christelijke perioden uit de Egyptische geschiedenis. Hoogtepunten zijn: de mummie met beschilderde lijkade van het meisje Sensaas uit het begin van de tweede eeuw na Chr., en een serie Grieks-Egyptische terracotta's die een indruk geven van de laat-Egyptische godenwereld.

Het vernieuwingsproject van het Rijksmuseum van Oudheden omvat ook de inrichting van een zaal met Nehalennia-altaren. Een jaar of acht geleden werden ongeveer 200 stenen monumenten uit de Oosterschelde opgehaald: altaren en beelden die in de Romeinse tijd rond 200 na Chr in Genuenta werden opgericht. Ze waren de inheemse godin Nehalennia gewijd door zeelui en kooplieden die goddelijke bescherming afsmeekten voor een overtocht naar Engeland. In de laat-Romeinse tijd verzwolg de zee Genuenta. Van de 200 stuks zijn er 80 compleet gebleken. Dertig worden in de vernieuwde zaal geëxposeerd.

Afb. 15 Opening van de tempel van Taffeh door Prinses Beatrix en prins Claus. *Nederlands Dagblad*, donderdag 5 april 1979.

maat. Door de aankoop van de privécollecties van Jean Baptiste De Lescluze (in 1826-1828), Maria Cimba (weduwe van de lijfarts van de Britse consul in Egypte, Henry Salt; in 1827) en vooral de meer dan 5500 objecten tellende verzameling van Giovanni d'Anastasy (bij Koninklijk Besluit op 26 mei 1828, voor fl. 113.000) had het Rijksmuseum van Oudheden in korte tijd zelfs de op twee na grootste Egyptische museumcollectie ter wereld (na het Museo Egizio in Turijn en het Musée du Louvre in Parijs). Echter, er was continue gebrek aan financiële middelen om de collectie fatsoenlijk te onderhouden of zelfs maar onder te brengen. Zo zou het dus tot 1838 duren, voordat de collectie überhaupt voor publiek toegankelijk werd. Toen de kisten gevuld met Egyptische objecten in de jaren 1820 Leiden binnenstroomden, besloten de curatoren een houten schuur te bouwen in de botanische tuin aan het Rapenburg. Daarin werden de beelden en andere grote objecten ondergebracht, terwijl de kleinere, delicate objecten hun onderkomen vonden in het aangrenzende universitaire museumgebouw. De bewaaromstandigheden in die gebouwen was verre van ideaal: in een brief van 1832 schrijft Reuvens aan de curatoren dat de paddenstoelen binnen in het houten museumgebouw groeien! En in de wintermaanden raakten de beelden zelfs bedekt met een laagje sneeuw; iets dat geleidelijk aan leidde tot het afschilveren van de stenen oppervlakten. Buitenlandse egyptologen die de collectie bezochten schreven ook over de betreurenswaardige staat waarin de oudheden zich bevonden. De Italiaan Francesco Salvolini doet er zijn beklag over dat dergelijke kostbare overblijfselen, die in Egypte 'het Christelijke fanatisme en de Islamitische barbarij hebben overleefd, uitgerekend in het hart van Europa zienderogen verloren gaan'. Omdat er in Leiden geen geschikte locatie gevonden kon worden, werd geopperd om de collectie dan maar over te brengen naar een andere stad binnen het Koninkrijk: Amsterdam, Den Haag of Brussel. Na de onafhankelijkheid van België in 1830 viel die laatste mogelijkheid logischerwijs af. Amsterdam werd lange tijd als een serieuze kandidaat overwogen, zeker toen men er kosteloos een geschikt gebouw aanbood. Reuvens was een fel tegenstander van een verhuizing. De luchtvervuiling in Amsterdam zou de zachte kalkstenen objecten zeker niet ten goede komen. In 1830 gevraagd naar zijn mening over wat nou de beste locatie zou zijn, schreef Reuvens een 55 pagina's tellend rapport waarin hij beargumenteerde dat dat Leiden was. Daarin noemde hij vier criteria waaraan een stad zou moeten voldoen om een nationaal museum van oudheden te mogen hebben: de aanwezigheid van een kunstacademie, handel en industrie, een vermaarde universiteit, en een hoge mate van werkgelegenheid,

rijkdom en welvaart. Desondanks leek het in 1834 onafwendbaar dat de collectie Leiden zou verlaten. Echter, door een samenloop van omstandigheden, waaronder het plotselinge overlijden van Reuvens in 1835, verdwenen de plannen voor een verhuizing naar de achtergrond en werd er zelfs een doorbraak bereikt om de collectie voor Leiden te behouden. Datzelfde jaar nog, in november, werd het 18^e-eeuwse woonhuis aan de Breestraat door de universiteit aangekocht. Het pand moest eerst nog grondig verbouwd worden om de oudheden te kunnen ontvangen – iets wat ook weer met problemen en geldgebrek gepaard ging. De eerste objecten werden vervolgens in 1837 (met de nodige moeilijkheden; zie boven) naar het nieuwe museumgebouw overgebracht. Toen de deuren uiteindelijk op 7 augustus 1838 openden voor het publiek, werd het museum de eerste maanden dagelijks door 250 tot 300 'fatsoenlijk geklede bezoekers' bezocht.

OVER DE AUTEURS

Janko Duinker studeerde egyptologie in Leiden. Hij werkt bij het Rijksmuseum van Oudheden en is voorzitter van Huis van Horus.

Nico Staring, bestuurslid van Huis van Horus en hoofdredacteur van Ta-Mery, studeerde egyptologie en archeologie aan de Universiteit Leiden en promoveert momenteel aan Macquarie University (Sydney, Australië).

LITERATUURSUGGESTIES

- Halbertsma, R.B., *Le solitaire des ruines. De archeologische reizen van Jean Emile Humbert (1771-1839) in dienst van het Koninkrijk der Nederlanden*, CNMAL 9 (Leiden, 1995).
- Halbertsma, R.B., *Scholars, Travellers and Trade. The Pioneer Years of the National Museum of Antiquities in Leiden, 1818-40* (Londen, 2003).
- Raven, M.J., 'History of the Leiden Mummy Collection', in M.J. Raven en W.K. Taconis, *Egyptian Mummies. Radiological Atlas of the Collections in the National Museum of Antiquities at Leiden*, PALMA 1 (Turnhout, 2005) 19-33.

Afb. 16 De roodgranieten naos uit de tijd van farao Amasis wordt op een bijna Oudegyptische wijze verplaatst, voor de heropening van 1975. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 17 Het deksel van de sarcofaag van Ahmose wordt van z'n plaats getakeld, voor de heropening van 1975. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 18 De sculpturenzaal van het Nieuwe Rijk, 1975. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 19 Muur met stèles uit het Midden- en Nieuwe Rijk, 1975. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 20 Vitrine met mummies uit de Late Tijd, 1975. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 21 De basalten sarcofaag van Wahibre-emachet in zaal III, 1968. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 22 Koningin Juliana op de heropening van het museum in 1968. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Oudheidkundig museum Leiden stuk moderner

(Van een onzer verslaggevers)
Het Rijksmuseum van Oudheidkunde te Leiden ziet er nu officieel een stuk moderner uit. In aanwezigheid van koningin Juliana openden gistermiddag minister Klompé van CRM en directeur prof. dr. A. Kla-

sens een aantal zalen van het museum, die grondig zijn gemoderniseerd.

De opening vond plaats ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van het museum.

Aan de modernisering, is sinds de Tweede Wereldoorlog gewerkt. De leiding had de heer Verhoeven. Die is uitgegaan van zogenaamde 'kijk-units', die voor het publiek gemakkelijk te overzien zijn, zonder dat men moe wordt van een te groot aantal voorwerpen.

Voordat het museum er in 1818 kwam, bezat de Leidse universiteit al verschillende collecties oudheden. In 1821 werden die collecties onder leiding van de eerste directeur mr. C. J. C. Reuvers bijeengebracht in het huidige gebouw aan het Rapenburg.

De zalen, die thans officieel zijn opengesteld, bevatten voorwerpen uit Egypte, Voor-Azië en Nederland.

Ter gelegenheid van het jubileum en de opening is door de leiding van het museum een boek samengesteld 'Artefact' genaamd. Hierin zijn 150 foto's van F. G. van Veen opgenomen. Bovendien heeft men een jubileumpenning laten gieten in zilver en brons. De eerste exemplaren ervan werden koningin Juliana aangeboden.

Afb. 23 Krantenbericht over de heropening van het gemoderniseerde museum. *Het Vrije Volk*, dinsdag 5 november 1968.

RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN
TE LEIDEN.

Het geheel voltooid.

Onze Leidsche correspondent schrijft:
De verbouwing en de uitbreiding van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden is thans gereed gekomen, nadat men ongeveer een tiental jaren daaraan is werkzaam geweest. Het gebouw aan het Rapenburg waarin thans het museum is gehuisvest, herbergt aanvankelijk het museum voor Natuurlijke Historie, dat echter in 1914 naar het nieuwe gebouw in het Van der Werffpark werd overgebracht. Zooals men weet bezit het Leidsche museum schatten uit de Egyptische en de Grieksch-Romeinsche oudheid, als maar weinig musea ter wereld.

De oorsprong van het museum van oudheden is te vinden in 1818, bij de instelling van een professoraat in de archaëologie aan de Leidsche Universiteit, bekleed door prof. Reuvens. Van de Egyptische verzameling bestond reeds een grondslag in de 17de eeuw, waarvan nog stukken in het museum aanwezig zijn. Deze verzameling werd uitgebreid door den aankoop der collecties-De l'Ecluse (1826), Maria Cimba (1827) en vooral door den aankoop van de collectie van d'Anastasy, welke in 1828 werd verworven door toedoen van Humbert de Superville. In 1902 schonk wijlen mr. A. E. H. Goekoop de beroemde mastaba-kapel van Achat-hetep-her en de verzameling Grieksch vaatwerk stamt in hoofdzaak van de reizen van kolonel Rottiers in 1820-1826, alsmede uit de aangekochte collectie van Lucien Bonaparte in 1839.

De grondslag voor de verzameling van antiek beeldhouwwerk werd gelegd door de verzameling-Papenbroek, welke reeds in 1743 aan de Leidsche universiteit werd vermaakt. Gestadig werd ook in den loop der vorige eeuw de geheele klassieke afdeling door aankoop uitgebreid. De zeer belangrijke Nederlandsche afdeling (prae-historische en Romeinsch-Germaansche oudheden) is hoofdzakelijk ontstaan door de opgravingen van Reuvens te Arentsburgh en van Janssen te Wijk bij Duurstede. Haar grootste uitbreiding kreeg de verzameling echter door de aanwinsten en opgravingen van den jongsten tijd.

Het museum bestaat thans uit vier afdelingen: De vroegste geschiedenis van Europa; die van oud-Europa; de afdeling betrekking hebbende op de beschaving en de kunst van den oud-Grieksch en den oud-Romeinschen tijd enz. en die van het oude Egypte.

Door de verbouwing en uitbreiding is het mogelijk geworden, dat men thans een meer overzichtelijk geheel heeft kunnen krijgen, wat niet anders dan ten goede kan komen aan de gewone bezoekers. Voor wat de voorwerpen van kunst betreft, heeft men er voornamelijk naar gestreefd de opstelling zoo te doen zijn, dat wordt voldaan aan de eischen van elk kunstvoorwerp op zichzelf.

Voor hen, die met wetenschappelijke bedoelingen het museum wenschen te bezichtigen, zijn naast elke afdeling één of meer zalen met studieverzamelingen ingericht, welke op aanvraag toegankelijk zijn. Ditzelfde is het geval met de studiecollectie van gipsafgietsels naar klassieke sculpturen.

Wijzen wij er nog even op dat, de verbouwing uitgezonderd, deze uitbreiding van het museum geen financieele eischen aan de schatkist heeft gesteld.

Afb. 24 Renovatie van de voorgevel van het museum, Rapenburg 28, in 1943. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 25 De presentatie van het Oude Rijk, met de sarcofaag van Menefher en de kapel van Hetepherachet, 1968. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 26 'Het geheel voltooid', de heropening van het museum in 1926. *Algemeen Handelsblad*, 14 december 1926.

Afb. 27 H.G.A. Obreem, 'Mus. v Oudheden / Breestraat,' gezicht op de voorgevel van het *Museum Antiquarium*, Breestraat 18, ongedateerd. Foto © Erfgoed Leiden en Omstreken.

HET MUSEUM

IS TE BEZICHTIGEN

ELKEN
DINSDAG
WOENSDAG
DONDERDAG

Van 10-12 en van 2-4uur
à 25cent per persoon

Afb. 28 Toegangsbord van het Rijksmuseum van Oudheden, begin 20e eeuw? Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 29 De voorgevel van het museum aan de Breestraat met de extra verdieping van 1858, ongedateerd. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

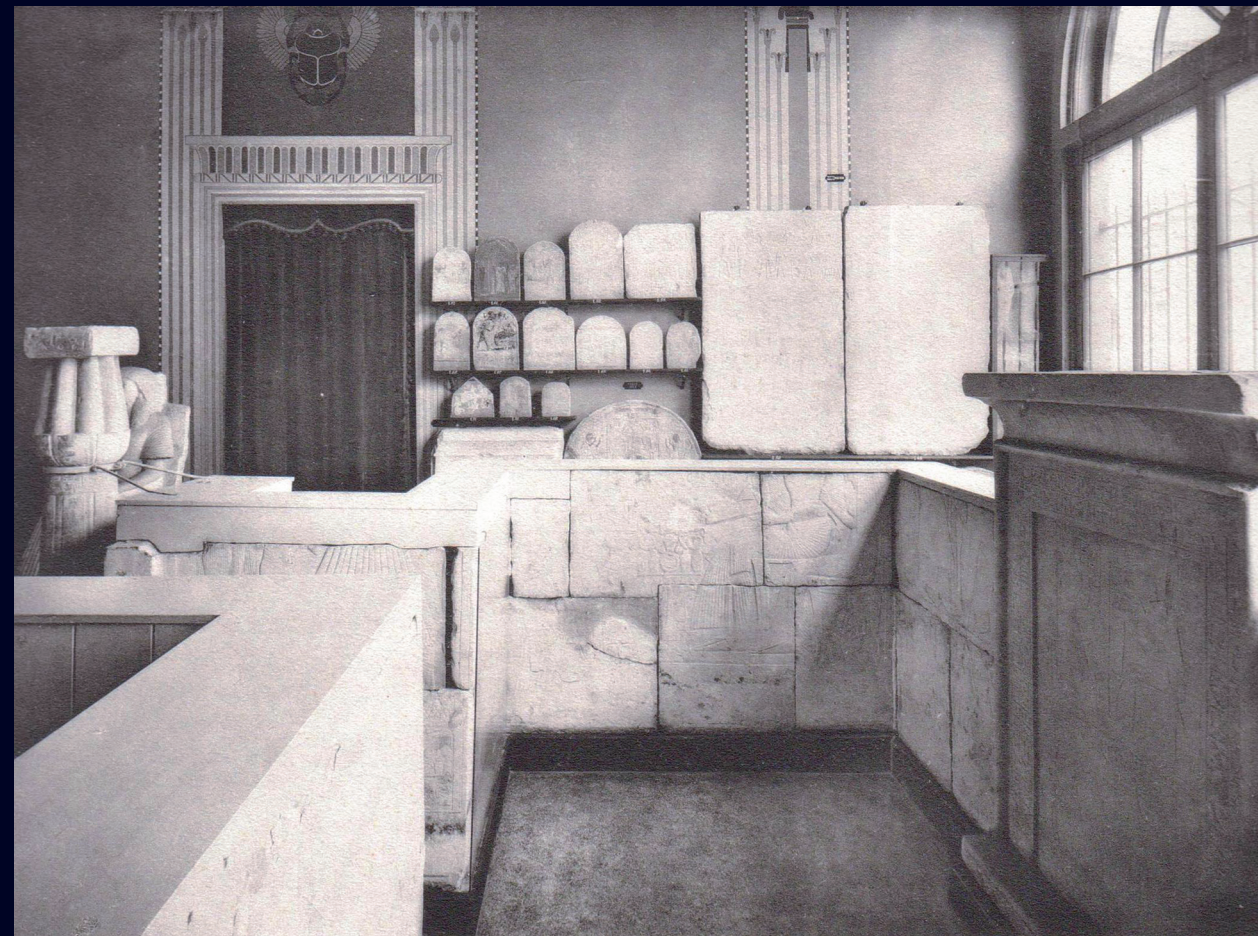
Afb. 30 Mummiekisten in zaal v, Breestraat, na 1904. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 31 Kleine objecten en stèles in zaal II, Breestraat, na 1904. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 32 De afdeling zware objecten uit het Nieuwe Rijk, met de grafkapel van Paätonemheb uit Sakkara, Breestraat, na 1904. Uit: P.A.A. Boeser, *Beschrijving IV* (Den Haag, 1911) pl. 38, fig. 2.

Afb. 33 De grafkapel van Paätonemheb, Breestraat, na 1904. Uit: P.A.A. Boeser, *Beschrijving IV* (Den Haag, 1911) pl. 38, fig. 3.

Afb. 34 De mummiezaal van het museum aan de Breesstraat, circa 1900. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 35 Nog meer mummies, van zowel mensen als dieren, Breesstraat, circa 1900. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Afb. 36 Het oudste in het museumarchief aanwezige affiche met de aankondiging van de tentoonstelling van Egyptische kunst uit het RMO in Amsterdam, inclusief lezingenprogramma, 1927. Foto © Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

RIJKS-MUSEUM
TE
VAN-OUDHEDEN
LEIDEN

TENTOONSTELLING
VAN
EGYPTISCHE KUNST

UIT DEN BLOEITJID $\frac{1}{2}$ RIJK DER PHARAO'S 3000.-500 v.C.
IN DE ZALEN VAN HET KON. OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP

RIJKS-MUSEUM

VAN 15 MAART TOT 8 MEI

INGANG HOBBERMA STRAAT
AMSTERDAM

IN VERBAND MET DEZE TENTOONSTELLING ZULLEN DE VOLGENDE LEZINGEN GEHOUDEN WORDEN

21 Maart Dr. J.H. Holwerda:
DE SCHILDERKUNST DER HOLENBEWONERS IN Z.W. EUROPA.
1 April Prof. Dr. H. Schäfer (Berlin.)
DAS VERHÄLTNIS DER ÄGYPT. KUNST ZUR MODERNEN.
25 April Dr. W.D. van Wijngaarden.
EGYPTISCHE RELIËFKUNST.

6 Mei Dr. H. Frankfort (Londen.)
DE VROEGSTE ONTWIKKELING DER EGYPTISCHE KUNST.

KAARTEN GELDIG VOOR DE 4 LEZINGEN MET LICHTBEELDEN ZIJN VERKRUJGBAAR VOOR f1,00 BIJ DE HEEREN ALSBACH EN DOYER, KALVERSTRAAT 176

TOEGANGSPRIJS 35ct

Drukkerij van Leep & Co. GEORG RUETER